

РИМСКОПРАВНАТА ЗАЩИТА СРЕЩУ НАСИЛИЕТО, ОСЪЩЕСТВЕНО ОТ ВЪОРЪЖЕНИ И СДРУЖЕНИ ХОРА - НЯКОИ АНАЛОГИИ С МОДЕРНИТЕ НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ КОНЦЕПЦИИ

д-р Емилия Ганева¹

Бургаски свободен университет

Резюме: В настоящото изследване се прави аналогия между римската правна защита срещу насилието, извършено от въоръжени и сдружени хора, и някои съвременни тенденции в наказателното право като ограничаване на самопомощта, за сметка на предоставяне на повече правни средства за защита и криминализиране на подготовителните действия към някои противоправни деяния с висока степен на обществена опасност.

Ключови думи: насилие, самопомощ, iniuria, обществена опасност, противоправност.

THE ROMAN LAW PROTECTION AGAINST VIOLENCE COMMITTED BY ARMED AND GATHERED PEOPLE - SOME ANALOGIES WITH MODERN CRIMINAL LAW CONCEPTS

Emilia Ganeva, PhD

Burgas Free University

Abstract: In the present study, an analogy is drawn between the Roman legal protection against violence committed by armed and gathered people and some modern trends in criminal law such as limiting self-help, at the expense of providing more legal remedies and criminalization of preparatory acts to some wrongdoings that possess high degree of public danger.

Key words: violence, self-help, iniuria, public danger, wrongfulness

Насилието в края на Републиката било необходимата предпоставка, през 76 г. пр. Хр. peregrinският претор Марк Теренций Варон Лукул да създаде акция за защита (*iudicium de vi hominibus armatis coactisve*)², насочена срещу насилието, осъществявано чрез въоръжени и сдружени роби (*familiae*), които служели на своите господари за саморазправа и били често срещано явление в края на Римската република. Така се обособил преторският деликт, наречен с общото *rapina* (грабеж).

¹ Хон. асистент по Римско частно право и Латински език в БСУ, ЦЮН.

² Frier, B. *Urban Praetors and Rural Violence: The Legal Background of Cicero's Pro Caecina*, Transactions of the American Philological Association (1974-), Vol. 113 (1983), 221-241, 232, където препраща относно годината към Ascon. P.84 C. Mantovani, D. Cicerone storico del diritto, Atti del XIII Colloquium Tullianum, vol.13 (2009), Milano, 350. Labruna, L. *Vim fieri veto. Alle radici di una ideologia*, 2017, Napoli, 18. Broughton, R. *The magistrates of the Roman Republic*, New York, 1952, 93. Новкиришка-Стоянова, М. Някои аспекти на превенцията на престъпността в древния Рим, Студии по римско публично право, Сиела, София, 2013г., с. 466.

Интенцията на формулата³ се извлича от речта на Цицерон в защита на сина му Марк Тулий (*pro Tullio*), от 71 г. пр. Хр., чието имущество било унищожено от въоръжените роби на богатия му съсед Квинт Фабий⁴ (*Cic. Tul. 7*)⁵:

iudicium vestrum est, recuperatores, Qvantae pecuniae paret dolo malo familiae P. Fabi vi hominibvs armatis coactisve damnvm datvm esse M. Tvllio.

(Производството пред вас съдии е за това да се установи какъв е паричният размер на вредата, причинена на Марк Тулий от злоумисъла на въоръжените и обединени хората на Квинт Фабий).

Производството по акцията било частноправно. Във втората фаза на формулярната процедура, протичало пред панел от съдии (*recuperatores*), а санкцията, която се предвиждала била четворната стойност (*in quadruplum*) на унищоженото или отнето имущество⁶, което обуславяло и наказателния характер на акцията (*actio poenalis*)⁷.

Впоследствие, създадената от Лукул акция (*iudicium de vi hominibvs armatis coactisve*) била възприета и в едикта на Градския претор⁸. Развитие на защитата срещу тази специфична форма на насилие се проследява в Класическия период при наследника на *iudicium de vi hominibvs armatis coactisve*, каквато според доминиращата доктрина се явява *actio vi bonorum raptorum*⁹ (акция за насилствено заграбеното имущество).

Интерес за настоящото изследване са някои особености на защитата срещу насилието, осъществено от въоръжени и сдружени хора. Тези особености са дали тласък на развитие на правната мисъл и респективно напълно резонират със съвременните ни наказателноправни концепции. Подобно на съвременните средства за правна защита, които минимализират приложното поле на самопомощта, преторската акция била противопоставима на всяко насилие, осъществено чрез въоръжени банди, независимо дали е било провокирано по някакъв начин от потъпевшия, по този начин се е отричала възможността за самопомощ. Акцията дори е могла да бъде използвана като защита и срещу подготвителни действия, предшествващи обективното настъпване на материалния увреждащ резултат, което е още един паралел със съвременните наказателноправни системи, които в определени случаи на завишена степен на обществена опасност на деянията изнасят отговорността на извършителите напред във времето.

Известно е, че „правната самопомощ е онзи начин за осъществяване на нарушените права, който пръв се е появил на историческата сцена...“¹⁰. Тя се среща и до

³ Във формулярната процедура това е тази част от формулата, в която се излага претенцията на ищеца. Виж Berger, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953, 506

⁴ Lintott, A. *Legal procedure in Cicero's Time*, Cicero the advocate, ed. by Powell J., Paterson J., Oxford, 2004, 66. Ганева, Ем. Преторският механизъм – *actio quod metus causa* като подпомагач, допълващ и коригиращ цивилното право и неговото възникване и развитие от *actio in factum* до *actio in ius*, Дисертационен труд, 2023г., УНСС, София, 118-119.

⁵ Източник: Perseus Under Philologic.

⁶ Реконструкция на формулата, виж при Lenel, O. *Das Edictum perpetuum*. Leipzig., 1927, 395.

⁷ Zimmermann, R. *The law of obligations, Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape town – Wetton – Johannesburg: Juta & Co, Ltd., 1992, 915.

⁸ Това със сигурност се е случило до 71 г., когато Цицерон вече се позовава на формулата в защита на Тулий. Виж Frier, B. *Urban Praetors and Rural Violence...*, op. cit., 234.

⁹ Vacca, L. *Ricerche in tema di actio vi bonorum raptorum*. Milano, 1972, 4.

¹⁰ Андреев, М. Избрани трудове, част I, Римски граждански процес. Лекции., УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2013г., 35.

днес, като проявление в различни правнопризнати способности за защита, въз основа на принципа, че е позволено насилието да се отблъсне с насилие:

D.43.16.1.27 Ulpianus 69 ad ed. Vim vi repellere licere cassius scribit idque ius natura comparatur: apparet autem, inquit, ex eo arma armis repellere licere.

/Касий пише че е позволено да се отблъсне насилието с насилие, и това право е потвърдено от природата. Оттам изглежда, казва той, че оръжието може да се отблъсне с оръжие./

Според Касий, когото Северовият юрист Улпиан цитира в 69 кн. на коментара към Едикта, естественият разум позволява на насилието да се отговори с насилие. Тази самопомощ е допустима, с цел да се отблъсне противоправното нападение¹¹.

Допустимата от правото самопомощ, следвало да отговаря на критерия за справедливост, който произтича от естествения разум. Именно оттам самопомощта черпела и своята правомерност. Всяко насилие, което не съответствало на този критерий се възприемало като противоправно и подлежало на санкциониране.

При по-ранните форми на правни механизми срещу насилието, като необходима предпоставка за предоставяне на защитата, се наблюдава изричното посочване на неговата противоправност.

За сравнение, в плебисцита *Lex Aquilia*¹², който регламентирал един от гражданските деликти – противоправното увреждане на чужда вещ (*damnum iniuria datum*), изрично се предвиждало, че увреждането, което се санкционирало според закона, следвало да бъде противоправно (*iniuria datum*)¹³. Самият термин *iniuria* се свързва с желанието да се причини увреждане със съзнанието, че така противоправно се причинява вреда на собственика на вещта, като това се извършва умишлено¹⁴. Самата *iniuria* имплементира идеята за укоримо поведение, т.е. такова, което не е било оправдано с оглед обстоятелствата, при които е извършено деянието.

Изискване за противоправност на насилието, се открива и в защитата, предвидена с преторския *interdictum cotidianum de vi*, използван за възстановяване на отнетото владение. Цицерон се позовава на този интердикт, както в цитираната реч в защита на Тулий, *Pro Tull.* 44-45, така и в *Pro Caecina* 92-3¹⁵. Видно от изложеното от оратора в последната реч, в случай, че насилникът успеел да докаже, че лицето, спрямо което е използвано насилие за отнемане на владението, също владее по порочен начин, то тогава би избегнал негативните последици.

При тези механизми, в които за предоставяне на защитата се изисквало установяване на противоправност на нападението, в тежест на ищеца било да докаже, че е

¹¹ Zimmermann, R. The law of obligations, op.cit., 1000. Андреев, М. Избрани трудове, op.cit., 37: В класическото римско право самопомощта се допуска само при случаите на т.нар. неизбежна отбрана – като необходимо противодействие против едно настояще противоправно нападение върху личността или върху имота на едно лице...

¹² Виж Zimmermann, R. The law of obligations, op.cit., 955, където посочва, че според преобладаващото мнение вероятно е бил приет 287-286 г. пр. Хр. Посочва се още, че *lex Aquilia* вероятно е първият плебисцит приет след приемането на *lex Hortensia*, който признавал плебисцитите за обвързващи и спрямо патрициите.

¹³ Андреев, М. Римско частно право, 7-мо изд. София: Тракия, 1990, 358.

¹⁴ Cursi, M. F. Roman Delicts and the Construction of Fault, Obligations in Roman Law, ed. Macginn Th., The University of Michigan press, 2012, 299.

¹⁵ Реч на Цицерон от името на Авъл Цецина, която произнася 70-69 г. пр. Хр. Източник: Perseus Under Philologic; Lintott, A. Violence in Republican Rome. Oxford: Clarendon Press, 1968, 127.

пострадал от несправедливо насилие, респективно ответникът можел да възрази, че използваното насилие също е било насочено срещу някаква несправедливост¹⁶.

Акцията, създадена от Лукул обаче не толерирала насилието, упражнено от въоръжени и сдружени групи, поради което дори и провокираното насилие, в тези случаи се смятало за погрешно, респективно наказуемо¹⁷.

Съгласно посоченото в речта на Цицерон, в производството срещу Квинт Фабий, също не се оспорвало, че неговите въоръжени роби са извършители на насилието, но в защита се твърдяло, че това е станало с цел да се отблъсне насрещната агресия, проявена от хората на Тулий (*feci, sed iure feci.*, т. е. Фабий казва: направих го, но го направих с право)¹⁸, т. е. той възразява с оглед липсата на *iniuria* в този конкретен случай. Следователно и тук е направен опит да се оправдае извършеното с наличие на конкретно основание, което оправдава насилието, превръщайки го в правно допустимо (*iure fecit*). За разлика обаче от предхождащите механизми, при акцията на Лукул не се изисквало ищецът да доказва, че упражненото спрямо него насилие е било противоправно (*iniuria*). Бил достатъчен фактът на упражнено такова насилие.

В речта си (Pro Tul. 42), Цицерон изрично подчертава:

„in hoc iudicio videtis agi de vi, videtis agi de hominibus armatis, videtis aedificiorum expugnationes, agri vastationes, hominum trucidationes, incendia, rapinas, sanguinem in iudicium venire, et miramini satis habuisse eos qui hoc iudicium dederunt id quaeri, utrum haec tam acerba, tam indigna, tam atrocia facta essent necne, non utrum iure facta an iniuria? non ergo praetores a lege Aquilia recesserunt, quae de damno est, sed de vi et armis severum iudicium constituerunt, nec ius et iniuriam quaeri nusquam putarunt oportere, sed eos qui armis quam iure agere maluissent de iure et iniuria disputare noluerunt.“

/В този процес виждате, че се води дело за насилието, виждате, че се води дело за въоръжени мъже, виждате разрушаването на сгради, опустошаването на земи, кланета на хора, пожарите, грабежите и кръвопролитие то са изправени пред съда и чудите ли се, че тези, които дадоха този процес, сметнаха за достатъчно да се провери дали тези жестоки, и скандални, и зверски действия са били извършени или не; не дали извършеното е правомерно или противоправно. Следователно преторите не са се отклонили от Lex Aquilia, който беше относно увреждането, а за насилието и оръжието сурова процедура създадоха, не че смятаха, че никога не трябва да се изследва за правомерното и противоправното, но те не смятаха, че е подходящо тези, които с оръжие, вместо с право водеха делата си, да спорят за правомерното и противоправното./

В контекста на изложеното от оратора се установява, че липсата на изискване за противоправност на насилието се обяснява с характера на самото нападение, което се реализирало чрез организирани за тази цел групи от въоръжени роби /или освободенци/. Пак там ораторът продължава изложението, подчертавайки причината, поради която в случая не се изисква установяване на противоправност на насилието, а това е че тази негова характеристика е безспорна.

Neque ideo de iniuria non addiderunt quod in aliis rebus non adderent, sed ne ipsi iudicarent posse homines servos iure arma capere et manum cogere.

¹⁶ Lintott, A. *ibid.* 129

¹⁷ Lintott, A. *Ibid.*

¹⁸ Mantovani, D. Cicerone storico del diritto, Atti del XIII Colloquium Tullianum, vol.13 (2009), Milano, 351.

/Нито пък отказаха да добавят думата „противоправно“, защото не биха я добавили в други случаи, но те не смятаха, че е възможно робите да вземат оръжие и да събират банда с право.../

От съвременна гледна точка бихме могли да кажем, че именно особеностите в начина на извършване на този преторски деликт, повишавали обществената опасност на осъщественото деяние в обективен план. Видно е, че макар и не с такъв понятиен апарат, това е било осъзнато и към момента на създаване на преторската акция и е намерило израз в употребената юридическа техника. В *Pro Tull.* 8, Цицерон изрично посочва, че тези групи от въоръжени роби, които се скитали из полета и пасища и извършвали кланета, засягали не само интересите на частните лица, но и на самата Република. Той подчертава, че целта на това производство, създадено от претора Лукул, била всички хора да ограничават домакинствата си така, че не само да не ходят въоръжени, за да нанесат щети на някого, но дори ако са били нападнати, да се защитават с право, а не с оръжие.

Вероятно поради това, чрез създаване на защитата срещу въоръжените банди, е била въведена една презумпция за противоправност на осъщественото в тези случаи насилие, щом то е реализирано от сдружени и въоръжени за тази цел хора. Именно в този контекст следва да се анализира посоченото от Цицерон в анализирания реч в защита на Марк Тулий, че присъствието на *dolus malus* – т.е. на „злоумисъл“ по отношение на извършените деяния не било в полза на ответника, а в полза на ищеца, респективно липсата на злоумисъл трябвало да се докаже от ответника, иначе нейното наличие се презумира¹⁹.

Злоумисълът като елемент от осъществяване на този деликт се проследява и в класическия наследник на *iudicium de vi hominibus armatis coactisve*, каквато се явява *actio vi bonorum raptorum*. В 69 кн. на коментара на Улпиан към Едикта (D. 47.8.2.8. Ulp. 56 ad. Ed.), четем:

Doli mali mentio hic et vim in se habet. nam qui vim facit, dolo malo fecit, non tamen qui dolo malo facit, utique et vi facit. ita dolus habet in se et vim: et sine vi si quid callide admissum est, aequo continebitur.

„Споменаването на злоумисъл тук включва в себе си насилие. Понеже този, който извършва насилие, извърши злоумисъл, обаче не всеки, който извършва злоумисъл непременно извършва и насилие. И без сила ако нещо с коварство е извършено, еднакво ще се обхваща.“

Анализът на текстовете от класическия период показва, че е било възможно *actio vi bonorum raptorum* да се предостави, дори когато резултатът, за който е била образувана сдружената група – увреждане или отнемане на чуждото имущество, не е настъпил. За приложението ѝ било достатъчно формиране на въоръжена група с горепосочените цели и предварително съгласуване²⁰.

Това означава, че самата защита срещу подобни формирования е била изнесена напред във времето²¹, преди настъпване на материалното увреждане, което е било

¹⁹ *Cic. Pro Tul.* 27-29. Ганева Ем., *Actio vi bonorum raptorum*, в Доктринерната традиция на частното право и въздействието ѝ върху българската правна среда, съст. и ред. Танев К., ИК – УНСС, София, 2018, 223. Roby H., *Roman private law*, H.J. *Roman private law in the times of Cicero and of the Antonines*, vol II, Cambridge, 1902, 506.

²⁰ D.47.8.2.2 - 3 Ulp. 56 ad ed.

²¹ Относно предотвратяване на организираната престъпност в Рим виж Новкиришка-Стоянова, М. Някои аспекти на превенцията на престъпността в древния Рим, Студии по римско публично право, Сиела, София, 2013 г., 464 и сл.

необходимата предпоставка за пораждаване на отговорността в контекста на предходната правна регулация, напр. с *Lex Aquilia*. Различният подход се обяснява с начина, по който въоръжените и сдружени групи засягали обществения интерес. Ако употребим съвременния понятиен апарат, бихме могли да кажем, че възникването на новия механизъм и възприетият чрез него подход на защита, са свидетелство за високата обществена опасност²², която римските юристи са видели в тези деяния. Създаденият от Лукул механизъм за защита, задал нова посока на правната регулация, като не допускал насилие между частните субекти за уреждане на техните имуществени спорове. Така акцията предопределила развитието на бъдещата правна регулация в такива случаи²³.

Идеята за изнасяне на отговорността напред във времето, е характерна особеност на множество съвременни законодателства. Виждаме я в контекста и на българското наказателно право. В определени случаи нашият законодател въздига подготвителните действия в самостоятелни състави на престъпления. Съгласно чл. 321, ал. 1 от НК наказание се предвижда за този, който образува или ръководи организирана престъпна група. В ал. 2 на цитираната разпоредба се посочва, че се наказва и този, който участва в такава група, а ал. 3 предвижда квалифициран състав за случаите, при които групата е въоръжена или създадена с користна цел или с цел да върши конкретно посочени в разпоредбата други престъпления от особената част. Това престъпление е поставено в глава десета, като засягащо реда и общественото спокойствие. Видно е, че и българският законодател, е възприел аналогичен подход на този, който откриваме в Рим. Инкриминирано е самото създаване на организираната престъпна група, като организация, която застрашава обществения ред и сигурност в степен, обуславяща изнасянето на наказателната отговорност към подготвителните действия. Причината за това също е аналогична на причината, която откриваме и у древния законоотворец, а именно „Това е един от способите за борба с опасни и широко разпространени форми на предварителна престъпна дейност, приложим не само за формите на задружното приготвяне.“²⁴. Нашата наказателноправна доктрина определя този вид съвместни действия на повече лица, като „необходимо съучастие“²⁵. В тази група, като подвид, попадат и т.нар. „престъпни общности“ или „престъпни сдружения“, образувани с цел извършване на престъпления²⁶, към които спада и дефинираната в

²² Понятието „обществена опасност“ не е познато на римското право, като теоретична концепция. Въпреки това древният законодател по интуитивен път, в контекста на създаване на изследваната правна регулация, е констатирал наличието на повишен риск от увреждане на определени обществени отношения при извършване на посочените насилствени деяния, за което безспорно съдим от горесцитираната реч на Цицерон в защита на Тулий. Именно осъзнаването на това обстоятелство, което със съвременната терминология определяме като висока степен на „обществена опасност“ на тези деяния, се е отразило при използването на съответната юридическа техника при изграждане на защитата. Относно понятието „обществена опасност“ според българската наказателноправна теория, виж Филчев Н., Наказателно право и съдебна практика, Сиела, София, 2023 г., 58 и сл.

²³ Lintott, A. *Violence in Republican Rome*, op.cit. 126, където пояснява, че по време на Принципатата *Lex Iulia de vi privata*, бил насочен срещу образуването на банди, тъй като забранявал всяко насилие, извършено от сдружени мъже, дори ако причинява само леки наранявания. В наказателното право по време на републиката нямало подобна разпоредба.

²⁴ Марков, Р. Престъпна и правомерна дейност на множество лица, Феня, София, 2006, 35-36

²⁵ Марков, Р. *ibid.* 52-53. Митрева, П. Граници на наказателната отговорност за престъпно мотивиране и престъпно улесняване на друго, Авалон, София, 2022, 98-99.

²⁶ Виж подробно Марков Р., Престъпна и правомерна дейност на множество лица, op.cit., 56.

чл. 93, т. 20 от НК „организирана престъпна група“. Участието (членуването) в един или друг вид „престъпна общност“ се възприема като форма на предварителна престъпна дейност, различна от подготовлението²⁷. Инкриминирано е самото участие в престъпната общност, а нейните членове преследват цел за подготвяне и извършване на нови престъпления в бъдеще, различни от самото участие в престъпната общност.²⁸ Именно това съвместно участие на повече лица, представляващо една особена форма на необходимо съучастие, обуславя значителното повишаване на обществената опасност, което дава и основание за създаване на норми, които предвиждат повишена наказателна отговорност за групови престъпления²⁹, както и основание за изнасяне напред във времето реализирането на отговорността.

Създадената от Лукул акция макар да е служела за регулация на частноправни отношения, според начинът, по който е била организирана защитата, несъмнено е била насочена към защита на обществения интерес³⁰, в синхрон с класическата гледна точка към правото, което създавали преторите:

D.1.1.7.1 *Pap. 2 def. Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.*

/Преторското право е това, което преторите въвеждат, за да подпомогнат, допълнят и коригират цивилното право за общото благо./

Литература:

1. Андреев, М. Избрани трудове, част I, Римски граждански процес. Лекции., УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2013 г.
2. Андреев, М. Римско частно право, 7-мо изд. София: Тракия, 1999 г.
3. Ганева, Ем. *Actio vi bonorum raptorum*, в Доктринерната традиция на частното право и въздействието ѝ върху българската правна среда, съст. и ред. Танев К., ИК – УНСС, София, 2018 г.
4. Ганева, Ем. Преторският механизъм – *actio quod metus causa* като подпомагащ, допълващ и коригиращ цивилното право и неговото възникване и развитие от *actio in factum* до *actio in ius*, Дисертационен труд, УНСС София, 2023 г.
5. Новкиришка-Стоянова, М. Някои аспекти на превенцията на престъпността в древния Рим, Студии по римско публично право, Сиела, София, 2013 г.
6. Марков, Р. Някои въпроси на стадиите и предварителната престъпна дейност, Правна мисъл №2/2013 г.
7. Марков, Р. Престъпна и правомерна дейност на множество лица, Фенея, София, 2006 г.
8. Марков, Р. и колектив, Наказателно право на Република България. Обща част, Сиела, София, 2022 г.
9. Митрева, П. Граници на наказателната отговорност за престъпно мотивиране и престъпно улесняване на другото, Авалон, София, 2022 г.

²⁷ Марков, Р. Някои въпроси на стадиите и предварителната престъпна дейност, Правна мисъл №2/2013 г., 89

²⁸ Марков, Р. *ibid.* 90

²⁹ Марков, Р. и колектив, Наказателно право на Република България. Обща част., Сиела, София, 2022 г., 445, б. 389.

³⁰ В този смисъл виж Новкиришка-Стоянова, М. Някои аспекти на превенцията на престъпността в древния Рим, *op.cit.*, 459.

10. Филчев, Н. Наказателно право и съдебна практика, Сиела, София, 2023 г.
11. Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953.
12. Broughton, R. *The Magistrates of the Roman Republic*, New York, 1952.
13. Cursi, M. F. *Roman Delicts and the Construction of Fault, Obligations in Roman Law*, ed. Macginn Th., The University of Michigan Press, 2012.
14. Frier, B. *Urban Praetors and Rural Violence: The Legal Background of Cicero's Pro Caccina*, *Transactions of the American Philological Association* (1974-), Vol. 113, 1983.
15. Labruna, L. *Vim fieri veto. Alle radici di una ideologia*, Napoli, 2017.
16. Lenel, O. *Das Edictum perpetuum*, Leipzig., 1927.
17. Lintott, A. *Legal procedure in Cicero's Time, Cicero the advocate*, ed. by Powell J., Paterson J., Oxford, 2004.
18. Lintott, A. *Violence in Republican Rome*. Oxford: Clarendon Press, 1968.
19. Mantovani, D. *Cicerone storico del diritto*, *Atti del XIII Colloquium Tullianum*, Milano, vol.13, 2009.
20. Roby H., *Roman private law, H.J. Roman private law in the times of Cicero and of the Antonines*, vol II, Cambridge, 1902.
21. Vacca, L. *Ricerche in tema di actio vi bonorum raptorum*. Milano, 1972.
22. Zimmermann, R. *The law of obligations, Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape town – Wetton – Johannesburg: Juta & Co, Ltd., 1992.